

ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกส:

กรณีศึกษาชุมชนวัดซางตาครู้ส ย่านกุฎีจีน กรุงเทพมหานคร*

Continuity and Change of Thai-Portuguese Culture:

A Case Study of Santa Cruz (Gudichin) Community in Bangkok

พอฤทัย อดใจ** และ ดร.กนิษฐา ชิตช่วง***

Phoruethai Odjai and Dr.Kanitha Chitchang

บทคัดย่อ

งานวิจัย เรื่อง ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกส: กรณีศึกษาชุมชนซางตาครู้ส ย่านกุฎีจีน กรุงเทพมหานคร (ยุครัตนโกสินทร์) มีวัตถุประสงค์ เพื่อวิเคราะห์เงื่อนไขทางสังคมที่มีผลต่อความสืบเนื่อง และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนซางตาครู้ส จากการศึกษาพบว่า ชุมชนวัดซางตาครู้ส มีความน่าสนใจในการเป็นกรณีศึกษา เนื่องจากเป็นชุมชนที่นำเสนออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมด้านพิธีกรรมและวัฒนธรรม ที่โดดเด่นกว่าชุมชนวัดคอนเซ็ปชัน และวัดกาลหว่าร์ ทั้งนี้วัฒนธรรมของชาวชุมชนวัดซางตาครู้ส ย่านกุฎีจีน มีความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลง ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางสังคมของประเทศไทยและสังคมโลก เงื่อนไขทางสังคมที่ทำให้เกิดความสืบเนื่องทางวัฒนธรรมโปรตุเกสในประเทศไทย คือ 1. ความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงปัจจุบัน 2. การที่ศาสนาคริสต์ สามารถสร้างความเป็นศูนย์รวมของชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกส และกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่นับถือศาสนาคริสต์ ในแง่ของการสืบทอดทางพิธีกรรม เช่น พิธีถอดพระ ในวันศุกร์ศักดิ์สิทธิ์ และการปลูกสร้างศาสนสถานให้เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวคริสต์ ในละแวกวัดซางตาครู้ส ย่านกุฎีจีน 3. กระแสชุมชนท้องถิ่น ตั้งแต่ทศวรรษ 2540 ทำให้เกิดการนำเสนออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมโปรตุเกส ในประเทศไทยให้เด่นชัดขึ้น ในขณะเดียวกัน บริบทของสังคมโลกในช่วงเวลานี้ เกิดความพยายาม ในการค้าข้ามพรมแดน ระหว่างทวีปยุโรปและเอเชีย ส่งผลให้ประเทศไทย และโปรตุเกส ดำเนินความสัมพันธ์ภายใต้ข้อตกลงทางวัฒนธรรม เพื่อเป็นการกระชับสัมพันธ์ไมตรี นำไปสู่ความร่วมมือทางการค้า ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชาวโปรตุเกสในประเทศไทย ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางสังคมดังนี้ 1. สภาพทางภูมิศาสตร์ประเทศไทย และพืชพันธุ์ธัญญาหารในไทย ส่งผลต่อการปรุงอาหารและ ขนมของชาวโปรตุเกส ให้แตกต่างจากรูปแบบดั้งเดิมในประเทศโปรตุเกส 2. นโยบายของรัฐบาลไทย ที่ทำให้ชาวโปรตุเกส เข้ามาอยู่ในระบบมูลนายไพร่ ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ และการทำให้ชาวโปรตุเกส มีสถานะเป็นพลเมืองไทย ผ่านระบบทะเบียนราษฎร การมีนามสกุลแบบไทย และอยู่ภายใต้ระบบการศึกษาไทย 3. เงื่อนไขการปรับตัวของศาสนาคริสต์ ภายหลังการสังคายนาวาติกัน ครั้งที่ 2 (พ.ศ.2508) เพื่อให้ศาสนาคริสต์สามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคมท้องถิ่นไทย

คำสำคัญ: ความสืบเนื่องทางวัฒนธรรม, การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม, ชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกส, ชุมชนซางตาครู้ส ย่านกุฎีจีน

* ได้รับทุนการทำวิทยานิพนธ์จาก โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ 2556 รุ่นที่ 9

** นักศึกษาปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

*** อาจารย์ประจำ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Abstract

The purpose of this research on the Continuity and Change of Thai-Portuguese Culture: A Case Study of Santa Cruz (Gudichin) Community, Bangkok (Rattanakosin Era) is to study the effects of general social conditions on the continuity and change of Santa Cruz Community. Santa Cruz Community was found to be of interest and suitable as a case study because this community has a unique culture backed up by ceremonies, which is stronger than that of Conception Church Community and Holy Rosary Church Community. Continuity and change of culture in Santa Cruz (Gudichin) Community have depended on both Thai (national) and worldwide conditions. National social conditions that have affected on Portugal-cultural continuity are; 1. The pride of the Portuguese as servants of Thai King from Ayutthaya era until the beginning of Rattanakosin Era. 2. The unity of Catholic religion in Thailand. Portuguese and other Catholic believers of other nationalities were united in maintaining the continuity of their ceremonies, such as ceremonies on The Good Friday and building of religious centers such as the Catholic cathedral in Santa Cruz (Gudichin) Community. 3. Trends of the local community since 1997 to show Portuguese cultural roots in Thailand. The worldwide phenomenon at that time was international trading between European and Asian countries, and the Thai and Portuguese Governments adopted the policy of promoting cultural exchanges to strengthen their trading cooperation. Change of Portuguese culture in Thailand has depended on; 1. Geography and food plants in Thailand, which caused Portuguese foods and desserts to be different from the original ones in Portugal. 2. The Thai government's policy of placing Portuguese people under the commoner system since the beginning of Rattanakosin era. Others policies also had their effect, such as making Portuguese people to be Thai citizens by Registration of Domicile Act, Surname Act and laws requiring those citizens to acquire Thai education. 3. Conditions relating to the adaptation of the Catholic religion after The Vatican Second Arrangement (1965) to help Catholicism adapt itself such that Catholics worldwide could get along with local communities.

Key Words: Cultural continuity, Change of culture, Thai-Portuguese, Santa Cruz- Gudichin Community

บทนำ

ชุมชนชาวโปรตุเกสในประเทศไทย ถือเป็นชุมชนชาวตะวันตกเพียงชุมชนเดียว ที่ยังคงสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม จนกระทั่งสามารถนำเสนอองค์ความรู้ และจัดงานสัมมนาทางวิชาการ เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทย-โปรตุเกส ครบรอบ 500 ปี ใน พ.ศ.2554 ที่ผ่านมา ขณะที่ชุมชนตะวันตกอื่นๆ หรือ แม้แต่ชุมชนญี่ปุ่น ที่ก่อตั้งขึ้นสมัยอยุธยา ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ความเป็นชุมชนได้สิ้นสุดลงแล้ว จึงเกิดข้อคำถามว่า เงื่อนไขใดทางสังคม ที่ส่งผลให้ชุมชนชาวโปรตุเกสในสังคมไทยยังคงรักษาลักษณะเด่นทางสังคม สามารถดำรงไว้ ซึ่งความสืบเนื่องด้านการตั้งถิ่นฐานและวัฒนธรรม ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย ลักษณะ

เช่นนี้ คล้ายคลึงกับชาวมาเลเซีย เชื้อสายโปรตุเกส ที่จัดงานเฉลิมฉลองในโอกาสครบรอบความสัมพันธ์ พร้อมกับการยืนยันทางชาติพันธุ์ โดยเรียกตนเองว่า “Malacca Portuguese Eurasian”

ในประเทศไทย ปรากฏการสร้างวัดของชาวโปรตุเกส เพื่อเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาคริสต์ จากหลักฐานทางโบราณคดี พบว่ามีวัดของชาวโปรตุเกสในสยามทั้งหมด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งที่หมู่บ้านโปรตุเกส 3 แห่ง แบ่งเป็น 6 แห่ง ตั้งในกรุงเทพฯ 3 ปัจจุบันกลายเป็นโบราณสถานสำคัญคือ โบสถ์เซนต์โดมินิก โบสถ์เซนต์เปโตร และโบสถ์เซนต์เปาโล อีกและยังเป็นศาสนสถานสำคัญของชาวไทย ผู้นับถือศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิกในปัจจุบัน คือ วัดคอนเซ็ปชัน วัดซางตาครู้ส และวัดกาลหว่าร์ (สุชัย ชุ่มศรีพันธ์, 2554: 10) จากหลักฐานทาง ศาสนสถาน แสดงให้เห็นว่า ปัจจุบันมีวัดและชุมชนชาวโปรตุเกสในประเทศไทย เพียง 3 แห่ง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ผู้วิจัยสนใจเลือกศึกษาชุมชนชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกส บริเวณวัดซางตาครู้ส ซึ่งตั้งอยู่บริเวณย่านกุฎีจีน เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร เนื่องจากชุมชนแห่งนี้มีประวัติศาสตร์ความสืบเนื่องของชาวไทย เชื้อสายโปรตุเกส มีกระแสชุมชนท้องถิ่น คือ การให้ความสำคัญกับประวัติความเป็นมาของชุมชน จากแนวคิดสิทธิชุมชนท้องถิ่น ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 การประชาสัมพันธ์ ขนบโปรตุเกสดั้งเดิม (ขนบฝรั่งกุฎีจีน) การจัดการท่องเที่ยวเชิงพหุวัฒนธรรม ที่มีลักษณะเด่นชัดกว่าที่ ชุมชนวัดคอนเซ็ปชัน และชุมชนวัดกาลหว่าร์ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกส ที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกเหมือนกัน นอกจากนี้ชื่อวัดซางตาครู้ส หรือค่ายซางตาครู้ส ที่เรียกตั้งแต่ ในสมัยธนบุรี มีที่มาจากภาษาโปรตุเกส และปัจจุบันยังคงปรากฏผู้สืบเชื้อสายโปรตุเกสอย่างชัดเจน¹

ด้านการนับถือศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิกของชุมชนซางตาครู้ส มีศาสนสถานอันเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของคริสตชน คือ โบสถ์ซางตาครู้ส² ที่เคียงคู่กับชุมชนตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงธนบุรี ด้านวิถีชีวิตของชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกส ยังคงยึดถือความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาคริสต์ เช่น พิธีฉลองพระธาตุไม้กางเขน พิธีถอดพระ เพื่อรำลึกถึงวันที่พระเยซูคริสต์ทรงถูกทรมานและสิ้นพระชนม์บนไม้กางเขน ปัจจุบันมีเพียงวัดซางตาครู้ส และวัดคอนเซ็ปชัน ที่ยังคงทำพิธีถอดพระอยู่ พิธีมิชซา พิธีล้างเท้าอัครสาวก พิธีแห่ใบลาน เทศกาลมหาพรต เทศกาลปัสกา เทศกาลวันอีสเตอร์ (พิชญ์ บางเขียว และคณะ, 2550: 50) พิธีศีลสมรส เป็นต้น

วัฒนธรรมด้านการศึกษา ปรากฏเริ่มต้นที่ชุมชนซางตาครู้ส เมื่อมิชชันนารีอเมริกัน หมอบรัดเลย์ รวมถึง สตีเฟนแมตทูน (ผู้ก่อตั้งกรุงเทพคริสเตียนราชวิทยาลัย ในปี พ.ศ.2395) ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณชุมชนแห่งนี้ และมีด าริที่จะตั้งโรงเรียน โรงพิมพ์โบสถ์ของศาสนาคริสต์ การพิมพ์หนังสือและการศึกษาจึงได้พัฒนาเกิดขึ้น (ประสงค์ สุขุม, 2548: 12, 16)

วัฒนธรรมทางด้านอาหารและขนม มีการท อาหารเฉพาะกลุ่มในหน้าเทศกาล เช่น วันคริสต์มาส งานฉลองวัด ได้แก่ แกงเหงาหงอด ต้มบาฟาด เนื้อซีโม ขนมกุฎีจีน และขนมตรุษฝรั่ง (เวรตี ฐิตะโลหิต, 2548: 178-179) ด้านดนตรี วัดซางตาครู้ส มีเครื่องดนตรีอันเป็นเอกลักษณ์ คือระฆังชุด 16 ใบ เรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า การ์ย็อง (Le Carillon) สามารถใช้ตีเป็นเพลงได้ ทุกประเภท ในอดีตมีวงดนตรีของชุมชนที่มีชื่อเสียง คือ คณะนันทสังคีต ประกอบด้วยสมาชิกในวง ที่อาศัยในชุมชนซางตาครู้ส (มารีสา เกสรกุล, 2539: 101-102) วงขับร้องประสานเสียงของวัดซางตาครู้สในสมัยนั้น มีชื่อเสียงมาก เป็นที่สนใจของผู้คนทั่วไป จนถึงกับได้รับเชิญให้ไปขับร้อง ส่งกระจายเสียงทางสถานีวิทยุคลื่นสั้นที่สถานีวิทยุไท เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2483 และได้รับเชิญไปขับร้องที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ในงานฉลองรัฐธรรมนูญ เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2483 (อนูรัตน์ ณ สงขลา, 2542: 37)

¹ ปรากฏนามสกุล ผู้สืบเชื้อสายชาวโปรตุเกสในชุมชนกุฎีจีน 18 นามสกุล (ฉัตรภรณ์ จินดาเดช, 2548 :146)

² ซางตาครู้ส เป็นภาษาโปรตุเกส แปลว่า ไม้กางเขนศักดิ์สิทธิ์บาทหลวงกอร์โดตั้งชื่อนี้ตั้งแต่เริ่มสร้างค่ายซางตาครู้สในวันที่ 14 กันยายน พ.ศ.2312 เพื่อเป็นการระลึกถึงวันฉลองเทิดทูนมหาทรมาน และคริสต์ชนที่ส่วนใหญ่เป็นเชื้อสายโปรตุเกส (อนูรัตน์ ณ สงขลา, 2542: 11)

ต่อมาใน พ.ศ.2551 จึงเป็นปีของการเริ่มต้นของกิจกรรมฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นริมน์ บางกอก โดยกรมการอนุรักษ์ศิลปสถาปัตยกรรม สมาคมสถาปนิกสยามฯ ได้คัดเลือกพื้นที่ชุมชนย่านกุฎีจีน ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมสามศาสนา อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนสืบเนื่องมาตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี เริ่มต้นจากการนำเอาแนวคิดการจัดทำ “แผนที่มรดกวัฒนธรรมชุมชน” โดยเยาวชน ASA Kids และชุมชนเอง (Cultural mapping by Community-based participation) มาใช้เป็นเครื่องมือในการกระตุ้นชุมชนและเยาวชนท้องถิ่นให้เกิดความรัก ความเข้าใจและหวงแหนมรดกวัฒนธรรมของตนเอง เกิดความเข้มแข็งของชุมชนในการขับเคลื่อนกิจกรรมทางวัฒนธรรมของตนเอง จากนั้นก็เกิดกิจกรรมฟื้นฟูในท้องถิ่นหลายครั้ง ได้แก่ กิจกรรมการจัดงาน “กะตี่จีน ศิลปตามตรอกครั้งที่ 1 และ 2” ในปี พ.ศ.2552-2553 อันเป็นความร่วมมือระหว่าง กรมการอนุรักษ์ฯ สมาคมสถาปนิกสยามฯ พร้อมด้วยทีมงานและนิสิตผังเมือง สถาปัตย์จากหลากหลายสถาบัน เพื่อร่วมกับชาวชุมชนในการปรับปรุงฟื้นฟูสภาพในพื้นที่ย่านกุฎีจีน รวมถึงกิจกรรมภาพถ่ายภายใต้แนวคิด “มรดกวัฒนธรรม สามศาสนา ย่านกะตี่จีน” และนำไปจัดแสดงที่หอศิลป์ กรุงเทพฯ ในเดือนมกราคม พ.ศ.2554 เพื่อกระตุ้นให้เกิดการอนุรักษ์พัฒนา และการเผยแพร่มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนย่านกุฎีจีน (วิระพันธุ์ ชินวัตร, 2554: 7-9) ส่งผลให้ชุมชนวัดช่างดาครุสแห่งนี้ เป็นที่รู้จัก ในสังคมอย่างกว้างขวาง

จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่ามีการศึกษาเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชาวโปรตุเกสในสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้นในด้านพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างรัฐของสยามและโปรตุเกส แต่ยังขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับความสืบเนื่อง และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชุมชนเชื้อสายโปรตุเกสด้านความเชื่อทางคริสตศาสนา อันแสดงออกในรูปแบบวิถีชีวิตประเพณี ค่านิยม ดนตรี การละเล่น วัฒนธรรมทางด้านอาหาร และการปรับตัวของชุมชนให้ สอดคล้องกับหลักศาสนาทางสังคมของศาสนจักรในช่วงหลัง พ.ศ.2508

การศึกษาประเด็นเบื้องต้นดังกล่าว เป็นประเด็นที่น่าสนใจ เนื่องจากชุมชนช่างดาครุสมีประวัติศาสตร์การก่อตั้งที่ยาวนานตั้งแต่แรกเริ่มกรุงธนบุรี เป็นชุมชนที่มีลักษณะของพหุวัฒนธรรมคือมีการตั้งชุมชนต่างชาติในอาณาบริเวณใกล้เคียง คือชุมชนชาวจีน ชาวพุทธ ชาวมุสลิม แต่ทว่าชุมชนช่างดาครุสยังคงรักษาวัฒนธรรมภายในชุมชน ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป งานวิจัยชิ้นนี้ได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์และแนวทางของมานุษยวิทยาศึกษาเรื่องราวของชุมชนชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกส บริเวณวัดช่างดาครุสจากภายในชุมชน เพื่อศึกษากระบวนการปรับตัว การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม การบูรณา การทางวัฒนธรรม หรือพหุวัฒนธรรม (อมรา พงศาพิชญ์, 2549: 16-20) รวมทั้งการรักษาวัฒนธรรมของชุมชนเชื้อสายโปรตุเกสให้ ดำรงไว้ ภายใต้อาณัติกลุ่มวัฒนธรรม อันหมายถึงกลุ่มคนที่สืบทอดจากบรรพบุรุษเดียวกัน (อมรา พงศาพิชญ์, 2537: 157) เพื่อให้เข้าใจถึงเงื่อนไขทางสังคมที่ส่งผลให้เกิดลักษณะของความสืบเนื่อง และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชุมชนช่างดาครุส ตั้งแต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์-พ.ศ.2554 ถือเป็นเรื่องราวที่ควรแก่การศึกษาให้เข้าใจถึงลักษณะทั่วไปทางสังคม วัฒนธรรม และ พัฒนาการของชุมชนในยุครัตนโกสินทร์งานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาเพื่อเติมเต็มประวัติศาสตร์ชุมชนเชื้อสายโปรตุเกสในชุมชนแห่งนี้ให้ ชัดเจนมากขึ้น และการศึกษาในประเด็นนี้ถือเป็นปัญหาที่ควรค่าแก่การค้นคว้า เพื่อจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจต่อไป

คำถามวิจัย

เงื่อนไขทางสังคมเช่นใด ที่ทำให้วัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกส ที่ชุมชนช่างดาครุส ย่านกุฎีจีน กรุงเทพมหานคร สามารถธำรงรักษามาได้จนถึงปัจจุบัน เป็นเวลา 500 กว่าปี

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การปรับตัว (adaptation) หมายถึง การปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น เมื่อเกิดปฏิสัมพันธ์กับ สภาพแวดล้อม หรือ กลุ่มคนอื่น และเป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถควบคุมได้ (อมรา พงศาพิชญ์, 2549: 16-17)

การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (assimilation) หมายถึง การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมระหว่างสอง กลุ่มคนที่มี สังคมวัฒนธรรมต่างกัน เกิดการยอมรับวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ท้ายที่สุดวัฒนธรรมทั้งสองชุด ถูกผสมรวมกันเป็นชุดเดียว ไม่ว่าจะ มีส่วนของชุดใด มากกว่ากันก็ตาม (อมรา พงศาพิชญ์, 2549: 18-19)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกสกรณีศึกษาชุมชนวัดช้างตากูรัส
2. เพื่อวิเคราะห์เงื่อนไขทางสังคมที่มีผลต่อความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกส กรณีศึกษาชุมชนวัดช้างตากูรัส

วิธีการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าจะใช้วิธีระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) เริ่มต้นด้วยการตรวจเอกสาร ผลงานทาง การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ไทย-โปรตุเกส ตั้งแต่สมัยอยุธยา เพื่อเข้าใจถึงความเป็นมาของความสัมพันธ์ระหว่าง ทั้ง สองประเทศ โดยรวบรวมข้อมูลจากหลักฐานต่างๆ ดังนี้ 1. เอกสารชั้นต้น ได้แก่ เอกสารจากหน่วยงานราชการ จากหอจดหมายเหตุ แห่งชาติ เอกสารจากกระทรวงการ ต่างประเทศ เอกสารคา เขียนในหอสมุดแห่งชาติ แผนกเอกสารโบราณ เอกสารจากชุมชน และครอบครัวเก่าแก่ชาวโปรตุเกส เอกสารจากองค์กรสาธารณะ 2. เอกสารชั้นรอง ได้แก่ ผลงานวิจัยของชาวไทยและชาว ต่างประเทศจากห้องสมุดต่างๆของชุมชน โรงเรียน มหาวิทยาลัย หนังสือภาษาไทย หนังสือภาษาต่างประเทศตลอดจนวิทยานิพนธ์ 3. ศึกษาจากการส รวจภาคสนาม เพื่อศึกษาสภาพแวดล้อมของหลักฐานทั้งประเภทโบราณสถาน โบราณวัตถุ การละเล่น ขนบธรรมเนียม คติความเชื่ออาหาร ผู้ศึกษาจะใช้วิธีการเข้าไปศึกษาอย่างมีส่วนร่วม (Participant observation) ใน พิธีกรรมและ กิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นภายในชุมชน สัมภาษณ์บุคคลดังต่อไปนี้ เช่น ผู้รู้ของชุมชน คือ วิทยากรของชุมชน ครอบครัว ตระกูลเก่าแก่ ชาวโปรตุเกสที่สนใจศึกษาประวัติของชุมชน ได้แก่ ครอบครัวเจริญสุข ครอบครัวประสาทร และครอบครัวสิงห์หัต เพื่อเก็บข้อมูล เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนชาวตากูรัส การรวบรวมข้อมูลดังกล่าวจัดระเบียบตามเนื้อหาหลักฐานที่ ปรากฏและน า เสนอรายงานเป็นแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

อภิปรายผล

งานวิจัย เรื่อง ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชาวไทย เชื้อสายโปรตุเกส: กรณีศึกษาชุมชนชาว ตากูรัส ย่านกุฎจีน กรุงเทพมหานคร แสดงให้เห็นว่าชุมชนแห่งนี้ มีความสืบเนื่อง กับชาวโปรตุเกสดังแต่สมัยอยุธยา ผ่านกลุ่ม บุคคลสำคัญ 3 กลุ่ม คือ บาทหลวง ทหารรับจ้าง และพ่อค้า ที่ถ่ายทอดวัฒนธรรมโปรตุเกสดั้งเดิมแก่ผู้สืบทอดในสยาม และเกิด

เป็นชุมชนโปรตุเกสตั้งแต่สมัยอยุธยา ขณะเดียวกันการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมของชาวโปรตุเกสทั้งสามกลุ่มนี้ เมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสยามได้ถูกปรับเปลี่ยนให้มีความเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น (Localized) เพื่อสามารถดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมของสยาม ที่มีความแตกต่างไปจากประเทศเมืองแม่ ทั้งทางด้านสภาพภูมิศาสตร์ สภาพสังคม รวมถึงการแต่งงานกับชาวพื้นเมือง ส่งผลให้เกิดการผสมผสานและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชาวโปรตุเกสในประเทศไทย เช่น การประกอบอาชีพ ภาษา สถานะทางสังคม อาหาร เป็นต้น

ความน่าสนใจในการเป็นกรณีศึกษา เนื่องจากเป็นชุมชนวัดช้างตากูร์ส ย่านกุฎีจีน สามารถธำรงรักษาและนำเสนออัตลักษณ์ความเป็นชุมชนชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกส ทั้งด้านพิธีกรรมและวัฒนธรรมทางด้านอาหาร ปัจจุบันชุมชนชาวตากูร์ส เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงพหุวัฒนธรรม ร่วมกับชุมชนชาวพุทธ ชาวจีน ชาวมุสลิม สะท้อนให้เห็นว่า สังคมไทย เป็นสังคมที่ยอมรับความแตกต่างของวัฒนธรรมอื่นๆ ทำให้วัฒนธรรมย่อยสามารถดำรงอยู่ได้ และเกิดผลดีในทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว ภายในชุมชนทั้งนี้วัฒนธรรมของชาวชุมชนวัดช้างตากูร์ส มีความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลง ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางสังคมของประเทศไทย และสังคมโลก

เงื่อนไขทางสังคมที่ทำให้เกิดความสืบเนื่องทางวัฒนธรรมโปรตุเกสในประเทศ คือ

1. ความภาคภูมิใจของชาวโปรตุเกสในฐานะผู้รับใช้กษัตริย์ไทย กล่าวคือ กลุ่มทหารโปรตุเกสรับจ้าง ผู้มีความรู้เกี่ยวกับการใช้อาวุธปืน ได้มีบทบาทในการร่วมรบกับพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่ในสมัยอยุธยา จนได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ชาวโปรตุเกสกลุ่มนี้ สามารถตั้งบ้านเรือนและศาสนสถานอย่างมั่นคงในอยุธยาได้ การก่อตั้งชุมชนโปรตุเกสจึงได้ถือกำเนิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม และด้วยสาเหตุที่สังคมอยุธยา มีลักษณะเป็นสังคมนานาชาติ มีตลาดการค้าที่สำคัญ จึงมีชาวโปรตุเกส อาชีพพ่อค้า เข้ามาติดต่อค้าขาย และตั้งถิ่นฐาน ส่งผลให้เกิดการถ่ายทอดวัฒนธรรมเกี่ยวกับการค้า การเดินเรือ วัฒนธรรมทางด้านภาษา และอาหาร เป็นต้น ต่อมาเมื่อกรุงศรีอยุธยาล่มสลาย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงทำสงครามเพื่อกอบกู้เอกราช มีบันทึกลักษณะของบาทหลวง ว่ามีเหล่าทหารโปรตุเกสได้ร่วมรบในสงคราม จนเป็นที่พอพระทัยในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ภายหลังการสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี ชาวโปรตุเกสผู้ร่วมรบเหล่านี้ จึงได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตในการตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ของชุมชนชาวตากูร์สในปัจจุบัน เรียกว่า เป็นภาษาโปรตุเกส "ค่ายชาวตากูร์ส" แปลว่า ไม่กางเขนศักดิ์สิทธิ์ พร้อมกับการสร้างศาสนสถานสำหรับชาวโปรตุเกส ผู้นำถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก หลังที่หนึ่งตั้งแต่ พ.ศ.2312 เป็นต้นมา

2. ศาสนาคริสต์ มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างความเป็นศูนย์รวมของชาวไทย เชื้อสายโปรตุเกส และกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่นับถือศาสนาคริสต์ให้มีความเป็นเอกภาพ ในแง่ของการสืบทอดทางพิธีกรรม เช่น พิธีทอดพระ ในวันศุกร์ศักดิ์สิทธิ์ ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์และกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน เกิดการถ่ายทอดองค์ความรู้และธรรมเนียมปฏิบัติให้กับสมาชิกในชุมชนในฐานะผู้สืบทอด นอกจากนี้ศาสนสถานของชุมชน ยังเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวคริสต์ ในละแวกวัดช้างตากูร์ส ย่านกุฎีจีน สำหรับใช้เป็นสถานที่ประกอบศาสนพิธีร่วมกัน และถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ สามารถศึกษาประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่สืบเนื่องอย่างยาวนานตั้งแต่ในสมัยกรุงธนบุรี

3. กระแสชุมชนท้องถิ่น จากแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่บัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช ตั้งแต่ทศวรรษ 2540 ทำให้เกิดการรวบรวมองค์ความรู้และนำเสนออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมโปรตุเกสในประเทศไทยให้เด่นชัดขึ้น ขณะที่บริบทของสังคมโลกในช่วงทศวรรษ 2540 เกิดความพยายาม ในการค้าข้ามพรมแดน ระหว่างทวีปยุโรปและเอเชีย ส่งผลให้ประเทศไทย และโปรตุเกส ดำเนินความสัมพันธ์ภายใต้ข้อตกลงทางวัฒนธรรม เพื่อเป็นการกระชับสัมพันธ์ไมตรีของทั้งสองประเทศและปูทางไปสู่การทำการค้าร่วมกันแบบทวิภาคีต่อไป

ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชาวโปรตุเกสในประเทศไทย ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางสังคมดังนี้

1. สภาพทางภูมิศาสตร์และพืชพันธุ์ธัญญาหารในประเทศไทย มีความแตกต่างจากที่ประเทศโปรตุเกส ดังนั้น เมื่อชาวโปรตุเกสเดินทางเข้าตั้งถิ่นฐานในสยาม จึงจำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของไทย ด้านการทำอาหารและขนมของชาวโปรตุเกส จึงมีการปรับใช้วัตถุดิบและอุปกรณ์ที่สามารถหาได้ในประเทศไทย เช่น ชนิดของปลาที่ใช้ในการประกอบอาหาร เครื่องมือที่ใช้ในการผสมขนม หรือการใช้เตาอบขนมฝรั่งเศส เป็นต้น

2. นโยบายของรัฐไทย ที่ทำให้ลูกหลานชาวโปรตุเกส เข้ามาอยู่ในระบบมูลนายไพร่ ตั้งแต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์ มีพันธะในการถูกเกณฑ์แรงงาน และต้องเข้าทำงานให้กับสังกัดกรมต่างๆ อันส่งผลต่อการสร้างแบบแผนวัฒนธรรมเชื้อสายโปรตุเกส ต่อมาในยุคสมัยใหม่ รัฐสยามได้รับอิทธิพลทางความคิดจากตะวันตก มีการออกพระราชบัญญัติขนานนามสกุล พ.ศ.2456 และพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464 ส่งผลให้ครอบครัวชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกส มีนามสกุล เป็นภาษาไทย แสดงถึงความเป็นพลเมืองไทย และส่งต่อความภาคภูมิใจในความเป็นคนไทยให้กับผู้สืบทอดนามสกุลในรุ่นต่อมา ส่วนด้านการศึกษาชุมชนชาวตาครุส อยู่ภายใต้ระบบการศึกษาภาควิชาการตามแบบเรียนเป็นภาษาไทย ชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกส ในชุมชนชาวตาครุส ในระยะนี้ จึงมีลักษณะของการเป็นพลเมืองไทย เชื้อชาติไทย สัญชาติไทย อย่างชัดเจน

3. การปรับตัวของพระศาสนจักรภายหลังการสังคายนาวาติกัน ครั้งที่ 2 (พ.ศ.2508) ได้มีนโยบาย ที่ส่งผลต่อการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมในระดับท้องถิ่น (ค.ศ.1965) คือ “ธรรมนูญด้านการอภิบาล เรื่อง พระศาสนจักรในโลกสมัยนี้ (Gaudium et Spes) เอกสารจากสังคายนาวาติกันครั้งที่ 2 ในสมณสมัยสมเด็จพระสันตะปาปา ปอลที่ 6 ประกาศ ณ วันที่ 7 ธันวาคม ค.ศ.1965” ในบทที่ 2 หัวข้อการพัฒนาวัฒนธรรมส่งผลให้ศาสนจักรทั่วโลกมีการปรับนโยบาย โดยให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นมากขึ้นเพื่อให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปและให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมท้องถิ่นพิธีกรรมทางศาสนาในระยะนี้จึงเปลี่ยนแปลงมาใช้ภาษาไทยในการสวดภาวนาแทนภาษาละตินและปรับพิธีกรรมบางอย่างให้เข้ากับวัฒนธรรมไทย โดยที่ไม่ขัดกับหลักข้อเชื่อ เช่น ใช้การไหว้แทนการจูบเคารพพระรูป

ผลจากนโยบายของภาครัฐในสมัยรัชกาลที่ 5 และ 6 ได้ส่งผลให้ชุมชนชาวตาครุส มีขอบเขตพื้นที่การตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยอย่างชัดเจน มีสถานะเป็นพลเมืองไทย มีนามสกุลไทย และภายหลังจากการสังคายนาวาติกันครั้งที่สอง ศาสนพิธีต่างๆ ของศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก ได้ปรับเปลี่ยนให้เข้าสู่วิถีแบบไทย ดังนั้นชาวชุมชนชาวตาครุส ผู้มีบรรพบุรุษ เป็นชาวโปรตุเกส จึงมีสถานะเป็นชาวไทย พลเมืองไทย ที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก

จนกระทั่งในปี พ.ศ.2528 รัฐบาลแห่งราชอาณาจักรไทยและ รัฐบาลแห่งสาธารณรัฐโปรตุเกส ได้ลงนามในความตกลงทางวัฒนธรรม ก่อให้เกิดข้อตกลงในการสนับสนุนการศึกษาระหว่างสองประเทศในด้านวัฒนธรรม ส่งผลให้ต่อมาในระยะหลัง พ.ศ.2540 เป็นต้นมา ถึง พ.ศ.2554 เกิดการสนับสนุนจากภาครัฐในการจัดงานสัมมนา เสวนาทางวิชาการ และการรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับ ความสัมพันธ์ไทย-โปรตุเกส ในช่วงระยะเวลา 500 ปี ความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชนชาวตาครุส ที่มีเกี่ยวข้องกับชาวโปรตุเกส ได้ถูกรื้อฟื้นขึ้น ภายใต้อำนาจของกรมวัฒนธรรมแห่งชาติและกรมวัฒนธรรมที่มีต่อบรรพบุรุษ ชุมชนชาวตาครุสเกิดความตื่นตัว ในการอธิบายที่มาของครอบครัว เกิดกระแสชุมชนนิยม ที่ส่งผลต่อเนื่องขงกิจกรรมภายในชุมชน สามารถสร้างสินค้าทางวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน คือ ขนมฝรั่งเศส นอกจากนั้น ปราชญ์ชุมชน ชาวตาครุส ยังคงทำหน้าที่ในการถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนได้ดี ปัจจัยเหล่านี้มีส่วนสนับสนุนอย่างสำคัญ ให้ชุมชนชาวตาครุส มีสถานะเป็นชุมชน แห่งการท่องเที่ยววัฒนธรรม อย่างชัดเจนตั้งแต่ พ.ศ.2550 เป็นต้นมา

ข้อเสนอแนะ/ข้อค้นพบจากการทำงานวิจัย

1. ควรสัมภาษณ์และรวบรวมข้อมูลครอบครัวชาวไทยเชื้อสายโปรตุเกส ในชุมชนชาวตาครุส อย่างครบถ้วนทั้ง 16 ครอบครัว เพื่อให้เห็นภาพการเชื่อมโยง ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันของแต่ละครอบครัว
2. ควรศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมชุมชนโปรตุเกสในกรุงเทพฯ คือ ชุมชนวัดกาลหว่าร์, ชุมชนวัดคอนเซ็ปชัญ และชุมชนวัดชาวตาครุส เพื่อสามารถเปรียบเทียบเงื่อนไขทางสังคม อันส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน แต่ละช่วงเวลาได้
3. สังคมไทย เป็นสังคมแบบพหุวัฒนธรรม คือ ยอมรับและให้เกียรติวัฒนธรรมย่อยอื่นๆ ส่งผลให้วัฒนธรรมย่อยยังคงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่แตกต่างได้
4. แนวทางในการศึกษาของงานวิจัยชิ้นนี้ คือ ใช้ทฤษฎีสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ร่วมกับระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ ส่งผลให้วิธีการศึกษาประวัติความเป็นมาชุมชนชาวตาครุส เป็นแนวทางในการศึกษาถึงชาติพันธุ์วิทยาในสังคมไทย และใกล้เคียงได้

เอกสารอ้างอิง

- ไกรฤกษ์ นานา. 2553. 500 ปี สายสัมพันธ์สองแผ่นดิน ไทย-โปรตุเกส. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ดี. จี. อี. ฮอลล์. 2555. “ชาวโปรตุเกสในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้”. เอกสารสัมมนาวิชาการ 500 ปีความสัมพันธ์สยามประเทศ ไทยกับโปรตุเกสและชาติตะวันตกในอุษาคเนย์ 2054-2554 วันที่ 26-27 มกราคม 2555 ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.
- ปฏิพัฒน์ พุ่มพวงแพทย์ และ พิชัย ชวนะเกรียงไกร. 2530. “บันทึกความสัมพันธ์โปรตุเกส-อยุธยา”. ชาวโปรตุเกสในยุคกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ประสงค์ สุขุม. 2548. 150 ปี จากกฎจัน ถึงประมุขมิชชันนารีกับการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีดี พิศุภมิตติ. 2553. กระดานทองสองแผ่นดิน. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พระราชบัญญัติแก้ไขความในมาตรา 19 แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยลักษณะของวัดบาทหลวงโรมันคาทอลิกในกรุงสยามในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2452.
- พามิลา หะวาร์กี. 2544. วิวัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนกฎจันและชุมชนวัดกัลยาณ์ กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวางผังเมือง, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิทยะ ศรีวัฒนสาร. 2541. ชุมชนชาวโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2059-2310. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิษณุ บางเขียว และคณะ. 2550. การศึกษาองค์ความรู้และแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ย่านกฎจันและพื้นที่เกี่ยวข้อเขตธนบุรี. กรุงเทพฯ: สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา.
- ยุวดี วัชรางกูร. 2554. 500 ปี ความสัมพันธ์สยาม-โปรตุเกส. กรุงเทพฯ: Nation Documentary (ฉบับพิเศษ).
- เรืองศิลป์ หนูแก้ว. 2546. ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่างพ.ศ. 2310-2325. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ไทย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุดารา สุจฉายาและคณะ. 2542. ธนบุรี. กรุงเทพฯ: สารคดี.

- สุรัชย์ ชุ่มศรีพันธุ์. 2548. “การเข้ามาของพวกโปรตุเกสกับศาสนาคริสต์”. สรุปรการสัมมนาทางวิชาการ ประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่าง ไทย-โปรตุเกส. กรุงเทพฯ: ทวีปไตร.
- เสน่ห์ จามริก. 2545. “กระแสชุมชนท้องถิ่นในยุคโลกาภิวัตน์”. เอกสารการสัมมนา วัฒนธรรมศึกษา ครั้งที่ 1 เรื่องความขัดแย้ง และความรุนแรงเชิงโครงสร้าง รัฐ ทูต และท้องถิ่น มุมมองเชิงวัฒนธรรม วันที่ 21-22 กันยายน 2545 ณ โรงแรมทวิน โลตัส อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช.
- โสวัตร ธิ์ ถาง. 2549. “วัดยวนในประเทศไทย”. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่ม 31. กรุงเทพฯ: โครงการสารานุกรม ไทย.
- หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑล. เอกสารพระสังฆราช สมัยพระสังฆราช เรอเนมรีโยเซฟ แปรร์อสพระสังฆราชแห่งโซอา รา จดหมายเหตุวัดช้างตาก รุ้ส ค.ศ.1910-1945 (000030).
- หอจดหมายเหตุอัครสังฆมณฑลกรุงเทพ. เรื่องประวัติวัดช้างตาก รุ้ส และวัดแม่พระลูกประคำ.
- อมรา พงศาพิชญ์. 2549. พิมพ์ครั้งที่ 5. “ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (กระบวนการทัศน์และบทบาทในประชาสังคม)”. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Birmingham, D. A concise history of Portugal. United Kingdom: the University of Cambridge.
- Kanitha Chitchang . Modern Siam and the Map Title deed . Thammasat Review in press.
- Daus, R. 1989. Portuguese Eurasian communities in Southeast Asia. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Roy, E.V. 2011. “The Portuguese communities in Bangkok in modern times.” In Michael Smithies.(eds.). Five hundred years of Thai-Portuguese Relations: A Festschrift. Bangkok: The Siam Society.
- Eppstein, J. 1967. “Portugal the country and its people”. London: Queen anne press.
- Sanjay, S. 1993. The Portuguese empire in Asia, 1500-1700: a politic and economy . London: Longman.
- Yimprasert, S. 1998. ProtugueseLançados in Asia in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. Doctor of Philosophy Thesis in the Department of Hispanic, Portuguese and Latin American Studies, Faculty of Arts, University of Bristol.